

MISCEL·LÀNIA

LA BIBLIOTECA DEL CONVENT DE SANT FRANCESC D'ASSÍS DE PALMA. UNA APROXIMACIÓ AL SEU CATÀLEG

THE LIBRARY OF THE CONVENT OF SAINT FRANCIS OF ASSISI IN PALMA. AN APPROACH TO ITS CATALOGUE

Joana Aina Ordines Joan

Col·laboradora del Grup de Conservació del
Patrimoni Artístic Religios (CPAR) de la
Universitat de les Illes Balears

Resum: El patrimoni bibliogràfic que conformà el fons de l'antiga biblioteca del convent de Sant Francesc d'Assís de Palma constitueix un aspecte del patrimoni cultural conventual que encara resta per estudiar. L'objectiu d'aquest article és fer una breu aproximació a aquest catàleg a partir de dos inventaris del seu fons que daten del segle XVIII i de l'any 1805, conservats a l'Arxiu del Regne de Mallorca i a la Biblioteca Pública, respectivament. Es compararà la informació aportada per ambdues fonts fent especial èmfasi en el contingut i en l'ordre en què estaven disposats els volums que conformaven la biblioteca conventual.

Paraules clau: biblioteques conventuals, patrimoni cultural, orde franciscà, Illes Balears, lectura religiosa.

Abstract: The bibliographical heritage that formed the collection of the former library of the convent of Saint Francis of Assisi in Palma is an aspect of the conventual cultural heritage that has not been studied yet. The aim of this paper is to make a brief introduction to the catalogue of the formal conventual library based on the study of two inventories, dated in the XVIII century and in the year 1805, that can be found in the Arxiu del Regne de Mallorca and the Public Library, respectively. We will compare the information provided by these two sources, focusing on the content and the order in which the books were arranged.

Keywords: Conventual libraries, cultural heritage, franciscan order, Balearic Islands, religious reading.

Introducció

El patrimoni documental i bibliogràfic ha suscitat un interès creixent entre els investigadors. Nombrosos estudis així ho confirmen.¹ Tradicionalment, quan es pensa en patrimoni conventual, la primera referència la constitueixen l'arquitectura de les esglésies i els béns mobles que es troben a l'interior. Però, juntament amb els retaules i els objectes litúrgics, també els llibres i els documents constitueixen una part fonamental a l'hora d'intentar reconstruir el patrimoni cultural d'un determinat convent. Aquestes fonts ens proporcionen informacions ben diverses, com ara els interessos de la comunitat religiosa, la seva funció educativa i pastoral, l'economia de la comunitat, els seus benefactors o l'estat de les diferents dependències conventuals, entre moltes d'altres notícies.

Per centrar-nos en el cas que ens ocupa, i abans d'aprofundir en l'anàlisi dels inventaris objecte d'estudi, és necessari traçar primer una introducció de l'orde franciscà a l'illa de Mallorca. L'origen de l'orde franciscà a Mallorca es remunta a l'època de la reconquesta. El rei Jaume I, una vegada conquerida l'illa el 1229, en fomentà la repoblació per part dels cristians i hi promogué l'establiment de diferents ordes religiosos, entre els quals destaquen pel seu paper i importància els ordes mendicants i, en concret, els dominics i els franciscans. Parròquies i monestirs contribuïren a urbanitzar la ciutat conquerida. Els primers a instal·lar-se a la ciutat foren els ordes del Temple, Sant Domingo i Sant Francesc. La política de repoblació cristiana i el suport de la casa reial a l'Església asseguraren el

desenvolupament continu dels ordes mendicants, especialment dels dominics i els franciscans, al llarg del segle XIII.² El franciscà arribà a ser l'orde més nombrós pel que fa a la quantitat de convents que es troben repartits per l'illa.

Després de la primera fundació a la ciutat de Mallorca, els frares menors en feren de noves, especialment a la Part Forana. Destacarem la primera d'aquestes fundacions pel fet que presenta un caire únic en el si de l'orde. Es tracta del convent col·legi de la Santíssima Trinitat de Miramar a Valldemossa. Va ser fundat per iniciativa de Ramon Llull, el qual obtingué del seu amic Jaume II el permís corresponent. Tretze frares menors s'hi allotjaren des de l'any 1276. El col·legi sols va romandre obert poc més de vint anys, ja que consta que als voltants de l'any 1293 ja no existia i els frares menors l'havien abandonat.³ Segons Webster,⁴ aquesta fundació mai no va acabar d'integrar-se dins l'organització franciscana. La creació d'aquesta institució responia a l'objectiu primordial de Llull, al qual dedicà bona part de la seva obra, que era l'expansió de la fe cristiana, especialment entre els musulmans. Així, els ensenyaments que s'hi impartien eren, entre d'altres, l'àrab, l'ascètica martirial, la geografia i la doctrina de l'Alcorà, coneixements que serien de gran ajuda als frares en les seves missions d'apostolat entre els musulmans.⁵ La peculiaritat del convent de la Santíssima Trinitat radicà en el seu caràcter d'institució missionera i en el fet d'haver estat una fundació única, atès que l'orde no tornà a fundar cap altre col·legi d'aquestes característiques.

¹ La categoria que defineix el patrimoni documental i bibliogràfic va ser establerta i regulada amb posterioritat a les classificacions tradicionals que dividien el patrimoni entre béns immobles i béns mobles. La primera normativa a definir i protegir aquest tipus de patrimoni va ser la Llei 26/1972, de 21 de juny, sobre defensa i conservació del tresor documental i bibliogràfic de la nació, la qual va quedar derogada per la posterior Llei 16/1985, del patrimoni històric espanyol, que establí un nou marc normatiu i consagrà una nova definició de patrimoni històric, que va incloure, entre d'altres, la categoria de patrimoni documental i bibliogràfic.

² La casa reial de Mallorca, com la d'Aragó, era molt devota dels frares menors i protegí l'orde franciscà de diverses maneres. Aquesta política va donar resultats positius, especialment en les terres reconquerides. Per més informació sobre aquest aspecte, és interessant el llibre de Jill R. Webster *Els Menorets. The Franciscans in the Realms of Aragon. From St. Francis to the Black Death*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1993.

³ Sebastián Garcías, *El Miramar de Ramon Llull*. Palma: Imp. Miramar, 1977, p. 8.

⁴ Jill Webster, *Els Menorets. The..., op. cit.*, p. 42.

⁵ Sebastián Garcías, *El Miramar de..., op. cit.*, p. 10.

Pel que fa a la casa mare, el convent de Sant Francesc d'Assís de Palma, situat estratègicament en el centre de la ciutat antiga, s'erigeix en la plaça del mateix nom com un dels conjunts monumentals més importants de les Illes Balears. Es tracta també del convent més representatiu de l'orde franciscà a les Illes Balears, tant per la importància històrica com pels valors socioculturals i urbanístics, per això esdevé una referència cultural imprescindible per poder explicar una pàgina essencial de la cultura de Mallorca. L'orde franciscà, ja des dels inicis, exercí un paper importantíssim en la societat mallorquina i adquirí una presència pública notable, sobretot a partir de l'època de la Contrareforma. És incontestable la projecció social d'aquest convent i la seva importància històrica i cultural, com ho demostra el fet d'haver estat, juntament amb el convent de Sant Domingo, panteó de la noblesa mallorquina.⁶ El convent ha estat objecte, durant la seva dilatada història, de nombroses vicissituds, transformacions i canvis d'usos que han suposat l'evolució constant del seu patrimoni i que han originat la seva configuració actual. D'aquesta manera, el que el visitant pot contemplar avui en dia és sols un reflex del que va ser probablement la fundació conventual masculina més important de les Illes Balears, juntament amb el desaparegut convent de Sant Domingo. Recordem que, a causa de la desamortització de Mendizábal, l'extensió originària del convent franciscà es veié dràsticament reduïda. Actualment el conjunt està format per l'església, el claustre, el convent, el col·legi i la plaça de Sant Francesc. Durant el procés desamortitzador es varen vendre els horts conventuals i, en una part de la superfície, s'hi aixecà la Casa de Cultura, actual seu de l'Arxiu del Regne de Mallorca.

Quant a les dependències conventuals, els convents dels ordes mendicants funcionen com

un tot orgànic conformat per l'església, la plaça que la precedeix i les dependències conventuals. D'aquests elements, el més estudiat sempre ha estat l'església, ja que és el que se sol conservar millor i el que està més ben documentat. Les diferents estances conventuals presenten, a més, una dificultat afegida, i és que constitueixen la part que més canvis i modificacions ha sofert de tot el conjunt conventual. En conseqüència, les dependències que conformen el convent són, en general, difícils de reconstruir, perquè la majoria dels espais que es conserven han patit successives alteracions fins a arribar al moment actual, mentre que d'altres no en conservem restes materials.

Sabem, no obstant això, que la biblioteca normalment s'ubicava a la planta superior. Aquest equipament requeria un espai de grans dimensions. Per sort, l'espai que ocupava la biblioteca conventual de Sant Francesc de Palma ha arribat a l'actualitat i funciona com a biblioteca per a l'alumnat matriculat al col·legi Sant Francesc. Es tracta d'una sala rectangular, de sòtil alt, coberta amb un enteixinat que constitueix un dels exemples de major valor artístic conservats a l'illa.⁷ Per aquest motiu, i perquè després de la desamortització allotjava el Museu Provincial, la biblioteca era, juntament amb el claustre, un dels espais que la Comissió Provincial de Monuments s'esforçà a conservar després de l'exclaustració dels religiosos. Recordem que, tot i que el convent de Sant Francesc havia estat declarat Bé Nacional pocs mesos després de la desamortització de Mendizábal, la Comissió de Monuments es va haver de seguir enfrontant de manera contínua amb una sèrie d'organismes per aconseguir-ne el manteniment, i en especial amb el Ministeri d'Hisenda, el seu propietari.⁸

⁷ Bartomeu Ferrà, *Techos artísticos en la Isla de Mallorca*. Palma: Editorial Mallorquina de Francisco Pons, 1959, p. 54.

⁸ «Sol·licitud de l'Acadèmia de Belles Arts per la conservació del claustre del Convent de Sant Francesc» (6/11/1852). Arxiu General del Consell de Mallorca, sig. X-887/40. En aquest escrit l'Acadèmia de Belles Arts insta la diputació provincial a elevar l'exposició feta a SM perquè s'exclouguin de la venda del convent d'observants el claustre i la sala que va ser biblioteca conventual.

⁶ Tant a les capelles familiars com al claustre es troben enterrades nombroses famílies de la noblesa mallorquina. Els llinatges, les sepultures i les ubicacions es poden consultar a la crònica conventual escrita per Ramon Calafat, *Enterraments y obits del Real Convent de Sant Francesch* (1786). Palma: Imprenta de Guasp, 1925.



Figura 1. Vista general de la biblioteca del convent de Sant Francesc d'Assís de Palma (*font*: Joana A. Ordines).



Figura 2. Detall de l'enteixinat (*font*: Joana A. Ordines)

Uns altres espais conventuals importants, directament relacionats amb la biblioteca, eren l'escola de gramàtica i l'estudi de filosofia i teologia.⁹ Els estudis generals hispans varen ser creats al segle XIV i es varen estendre a partir de la segona meitat de segle, sobretot a la província d'Aragó. Durant els segles XIV i XV hi havia en aquesta província quatre estudis generals franciscans de teologia: el de Barcelona, el de Lleida, el de València i el de Mallorca.¹⁰ L'estudi general dels franciscans de Palma, fundat l'any 1381,¹¹ va ser un dels primers estudis generals de l'orde a l'Estat espanyol i adquirí fama a la ciutat.

La tasca educativa que exerciren els membres de l'orde, però, no se centrà sols en les aules del convent. Els franciscans observants, fermes defensors de la doctrina de Llull, varen ser clau en la fundació de la Universitat Lul·liana i Literària de Mallorca, on exerciren un paper importantíssim, tant de caire acadèmic com social. Des de la creació de la Universitat Lul·liana l'any 1692 fins que es va extingir el 1824, els lectors franciscans hi tengueren molt de pes. Hi va haver set catedres lul·lianes: tres de filosofia i quatre de teologia.¹²

⁹ Les províncies franciscanes espanyoles varen organitzar centres d'ensenyament propis que s'anomenaren *studia* i que funcionaven en diversos àmbits, segons els destinataris o els graus que concedien: hi havia l'*studium conventuale*, d'àmbit local; *studium provinciale*, limitat a una província; *studium generale*, que podia ser freqüentat per religiosos de tot l'orde, en vistes a l'obtenció del lectorat i, finalment, *studium generale* incorporat a una universitat, el qual, a diferència del simple *studium generale*, concedia, a més, els graus acadèmics als que seguien els cursos regulars universitaris. Els *studia* de l'orde també estaven oberts a l'alumnat de fora de l'orde, especialment al clergat secular.

¹⁰ Isaac Vázquez, «Los estudios franciscanos medievales en España», Autors Diversos, *VI Semana de Estudios Medievales de Nájera*. Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 1996, p. 43-64 i 50.

¹¹ José García, *Los Franciscanos en España: historia de un itinerario religioso*. Santiago de Compostela: Editorial Eco Franciscano 2006, p. 17.

¹² Cal destacar que cap altra universitat de l'àmbit hispànic o europeu no va tenir com a germen la finalitat de protegir i desenvolupar els ensenyaments i les doctrines d'un autor en concret. Així és que les catedres lul·lianes es poden considerar com un tret original i característic de la Universitat de Mallorca i, a més, s'entroncaven en el debat dels corrents intel·lectuals de l'època. Vegeu Rafael Ramis Barceló, «Las cátedras lulianas de la Universidad de Mallorca (1692-1824)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 70 (2014), p. 185-205 i 202.

D'aquestes darreres, cal dir que els titulars varen ser, generalment, franciscans observants o clergues seculars. De fet, la quarta càtedra de teologia va estar quasi sempre en mans dels observants, els quals també regentaren algunes catedres de filosofia lul·liana.¹³

Sobre la propietat dels llibres en l'orde franciscà

Ateses les directrius de viure en la pobresa marcadament des dels inicis de l'orde pel seu fundador, no és estrany que la possessió de llibres comportàs un cert grau de controvèrsia dins l'orde franciscà. La posició franciscana envers la possessió de béns materials quedà plasmada, ja en el segle XIII, en tres documents fonamentals per a la història de l'orde. En primer lloc, cal parlar de la Regla butllada, de l'any 1223, on trobam la primera constància escrita sobre l'actitud de sant Francesc respecte de la renúncia de la propietat de béns materials, entre els quals es trobaven els llibres. El text es troba dividit en 12 capítols. En el sisè capítol, titulat «Que res no s'apropriïn els germans, la mendicitat i els germans malalts», hi podem llegir el següent sobre aquesta qüestió: «Que els germans no s'apropriïn res per a ells mateixos, ni casa, ni lloc ni cap cosa.»¹⁴

Aquesta posició va ser revisada el 1230 per la butlla papal *Quo elongati*, que forma part de les disposicions pontificies que, a partir de l'any 1230, intentaren acabar amb l'heterodòxia franciscana. Entre d'altres coses, s'hi establia que els germans menors no podien posseir res ni tenien cap dret sobre els immobles, però sí que podien tenir l'ús dels utensilis, els llibres i els altres béns mobles que els fos lícit tenir. Així, es consideraren els llibres com a objectes necessaris i es permetia als frares mantenir-los sense assumir-ne la propietat. Per disposar

¹³ *Ibid.*, p. 193.

¹⁴ Sant Francesc d'Assís, «Regla bulada de San Francisco» (1223). En línia: <https://ofm.org/es/orden/regla/> (4 de febrer de 2022).

dels llibres, havien de tenir el consentiment del cardenal protector.¹⁵

Un altre testimoni respecte a la posició de l'orde franciscà en referència a l'ús dels llibres el trobam en el capítol general de 1260, que va tenir lloc a Narbona, i durant el qual es varen redactar les anomenades Constitucions de Narbona, que es divideixen en 12 rúbriques. En la rúbrica tercera d'aquestes constitucions, titulada *De observantia paupertatis* i subdividida en 24 articles, la qüestió del llibre és tractada en l'article 8, en el qual es pot entreveure la tensió entre l'ideal de pobresa del franciscanisme, segons el qual no es podien tenir possessions materials, i la necessitat de tenir llibres. A causa del vot de pobresa, no es podien tenir possessions materials, però el llibre era necessari per dur a terme la tasca pastoral. L'article 8, que tracta sobre el moment en el qual el frare ingressa a l'orde, diu que:

Item nullum depositum servetur in locis fratrum in auro et argento, gemmis seu alia re pretiosa, solis libris exceptis, nisi aliquis necessitatis articulus emerit, quem fratres non possent absque gravi scandalo declinare. Et tunc de guardiani fiat licentia vel vicarii cum consilio discretorum. Et si quis contrafecerit, tribus diebus in pane tantum et aqua ieiunet.¹⁶

Així, el frare que volia entrar a l'orde franciscà s'havia de desprendre de tots els objectes preciosos i entregar-los als pobres, amb l'excepció dels llibres, que havia de donar en custòdia al mestre.¹⁷ En l'article 20 d'aquesta mateixa rúbrica s'estableix que «Et caveant, ne eleemosynas sibi missas pro libris». És a dir, que els estudiants no canviïn les almoines que els envien per llibres.

¹⁵ Papa Gregori IX, «Bula Quo elongati» (1230). En línia: https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1230-09-28_SS_Gregorius_VIII_Quo_Elongati_ES.doc.html (4 de febrer de 2022).

¹⁶ P. M. Bihl, O.F.M., «Statuta generalia Ordinis edita in Capitulis generalibus celebratis Narbonae an.», *Archivum Franciscanum Historicum* 34 (1941), p. 46.

¹⁷ Pietro Maranesi, «La normativa degli Ordini mendicanti sui libri in convento», Autors Diversos, *Libri, biblioteche e letture dei frati mendicanti (secoli XIII-XIV), Atti del XXXII convegno internazionale. Assisi* (2005). Spoleto: Fondazione Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 2005, p. 26.

La qüestió del llibre es revela com a importantíssima, si tenim en compte que se'n torna a tractar en la rúbrica VI *De occupationibus fratrum*, dividida en 29 articles. L'article 23 diu «Nullus frater libros scribat vel sibi faciat ad vendendum», és a dir, estableix que cap germà pot escriure llibres o fer que se n'escriguin per ser venuts. L'article 25 determina el que ha de passar amb els llibres quan un germà és traslladat de província o es mor:

Si contingat aliquem fratrem transferri de una provincia ad aliam ad morandum, libros sibi concessos, ad usum possit habere. Post mortem vero suam, libri scripti vel empti de eleemosyna, ad illam provinciam revertantur, ad quam dicta eleemosyna pertinebat. Et ad hoc fideliter faciendum, Ministri firmiter, in quorum provinciis decesserint, teneantur.¹⁸

Si un germà és traslladat d'una província a una altra per quedar-s'hi, li poden concedir llibres perquè els usi. Però, quan mori, els llibres escrits o comprats gràcies a almoines retornaran a la província a la qual pertanyien les obres d'almoïna. Se n'havien d'encarregar els ministres de la província en la qual hagués mort el germà.

S'ha de tenir en compte que els franciscans es transformaren, en qüestió d'uns quaranta anys, en un orde intel·lectual en tota regla i, per aquest motiu, s'havia d'adaptar el vot de pobresa a la possessió de llibres. Després d'aquesta data, el nombre de llibres a l'orde creixé constantment a través de donacions, adquisicions i còpies. A més, així com l'orde s'anava desenvolupant, es crearen *studia* en els convents més importants, que requerien l'ús dels llibres per a l'ensenyament.

La necessitat de disposar d'una biblioteca conventual

L'Església va anar creant biblioteques des dels mateixos orígens del cristianisme, les quals es convertiren en quasi les úniques biblioteques d'occident en l'alta edat mitjana. El llibre servia a

¹⁸ *Ibid.*, p. 73.

l'Església per a diverses funcions i va ser considerat com un element de gran utilitat per estendre'n i perpetuar-ne el domini i el control sobre la societat.¹⁹

Els convents franciscans disposaren d'importantes biblioteques, especialment aquells convents on hi havia els més importants estudis franciscans. Els llibres arribaren a aquestes seus per diverses vies. Una foren les adquisicions de mestres i estudiants durant els seus estudis en els centres universitaris. Com hem vist, podien disposar d'aquests llibres en el règim d'usdefruit vitalici i, a la mort dels titulars, els volums passarien als dipòsits de les respectives custòdies. Sens dubte, els lots de llibres més nombrosos tenen una altra procedència: la dels seus benefactors, sobretot els llegats dels lletrats i els mestres que determinen donar els seus llibres i fins i tot petites biblioteques senceres als convents.²⁰

Com hem dit anteriorment, al convent dels franciscans de Palma es fundà un dels primers estudis generals de l'orde a l'Estat espanyol. La creació d'aquests estudis generals portà implícita la necessitat de disposar d'una biblioteca, ja que els frares necessitaven els llibres per ensenyar. A més, com hem dit abans, els franciscans de Palma tenien una escola de gramàtica, en la qual s'impartien, entre d'altres, els ensenyaments de gramàtica i retòrica per a la formació dels seus membres. A l'escola de gramàtica del segle XIV el programa d'estudis incloïa ensenyar a llegir i escriure, llatí i el que era necessari per intervenir en els oficis divins i, sobretot, els alumnes rebrien l'educació adequada per seguir el camí de la virtut.²¹ Referent al paper dels franciscans en l'educació i a la necessitat dels llibres per a aquest propòsit, sabem que a principis del segle XV l'atracció de l'orde franciscà depenia de la seva oferta educativa interna. Aquesta acceptació social es basava en el currículum particular de l'orde, que garantia una bona educació dels predicadors i els pastors, mentre oferia oportunitats per avançar socialment. Les

biblioteques franciscanes facilitaven l'accés tant a obres pastorals com a les de literatura teològica i culta.²²

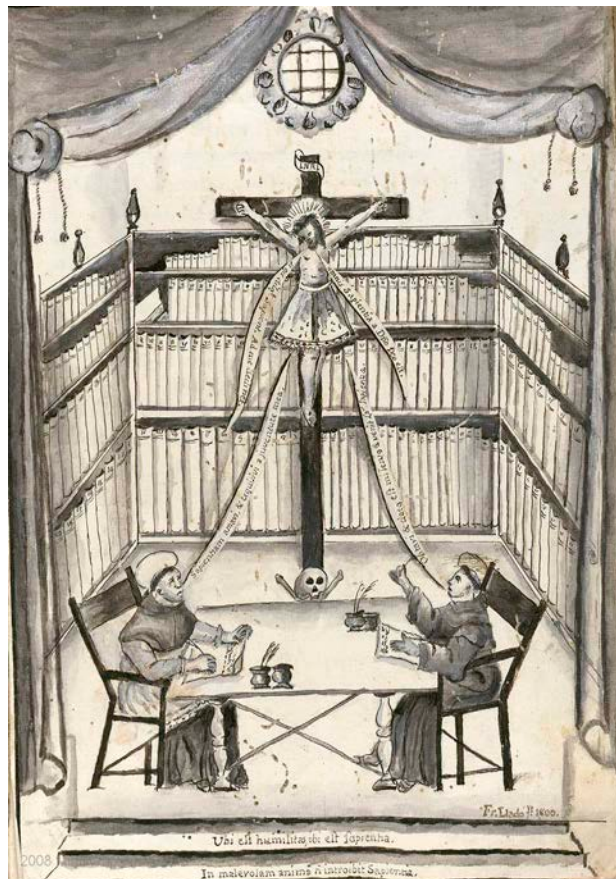


Figura 3. Aiguada en negre i gris que representa un Crist crucificat i dos monjos escribes en una biblioteca fent al·lusió a la importància del coneixement. Signat: Fr. Lladó 1800 (font: Biblioteca Pública de Mallorca, Ms. 875).]

Tot i l'evident inclinació cap a la temàtica religiosa, eren biblioteques adaptades a les seves necessitats i a la seva època, de manera que reflecteixen més les inquietuds espirituals dels components de cada convent que una inquietud cultural o científica. Els llibres proporcionaven al mestre i al predicador la informació bàsica per a l'acció

¹⁹ *Ibid.*, p. 195.

²⁰ José García, *Los franciscanos en...*, op. cit., p. 100.

²¹ Juan Rosselló, «Escuelas de gramática medievales. Notas para su historia», *Mayurqa* 21 (1985-1987), p. 137.

²² Eva Schlottheuber, «Late Medieval Franciscan Statutes on Convent Libraries and Education», Philippe Yates (ed.), *Canterbury Studies in Franciscan History*. Canterbury: Franciscan International Study Centre, 2008, p. 155.

parroquial, la predicació, la pedagogia escolar i la docència universitària. Així, són biblioteques que responen a una necessitat pràctica.²³

La funció del llibre en el convent depèn sempre de la missió i de les funcions exercides per la congregació, però en última instància ha de servir per aprofundir en la pròpia fe i per reforçar la dels fidels. En general el llibre és un instrument per a la devoció, per a l'oració mental individual i la lectura col·lectiva, una eina de suport en la formació intel·lectual del religiós i garantia de la seva millor preparació per a l'exercici de l'apostolat.²⁴

L'inventari de la biblioteca del convent de Sant Francesc d'Assís de Palma. Ordre i contingut²⁵

Una de les primeres notícies documentades de la biblioteca del convent de Sant Francesc de Palma es troba en un manuscrit del convent de Sant Domingo de Palma. Concretament, en els lligalls i deixes pies fetes per Guillemma, esposa de Guillem Hug, que el dia 12 de setembre de 1234 atorgava testament en poder del notari Berenguer Berenguer. En el testament, Guillemma mostrà es-

pecial predilecció pels convents dels dominics i els franciscans. Als franciscans destina la major quantitat de diners, 500 sous, per la còpia d'una Bíblia de fra Arnau, religiós franciscà. També es deixen indicacions en el sentit que els diners sobrants es dediquin a la transcripció d'altres llibres.²⁶

Referent al fons de llibres, no disposam de cap inventari medieval de la biblioteca dels franciscans de Palma.²⁷ En canvi, sí que disposam d'informació sobre el contingut i l'ordre en què estaven disposats els llibres que hi havia en l'antiga biblioteca, gràcies a dues fonts manuscrites. En primer lloc, a l'Arxiu del Regne de Mallorca es conserva un document que porta per títol «Ordo librorum biblioteca conventus s francisci d Palma»,²⁸ que data del segle XVIII. En segon lloc, també tenim constància dels llibres que hi havia a la biblioteca de Sant Francesc un segle després, gràcies a l'«Inventario de los libros de la Bibliotheca del N.P.S. Francisco de Assis de la Ciudad de Palma nuevamente ordenado en 1805». Aquest inventari es va fer per ordre del R. P. F. Ramón Strauch i va ser escrit pel P. F. Ramon Lledó.²⁹ L'interès per l'elaboració dels inventaris de biblioteca és fruit de l'esperit de la Il·lustració, que va valorar aquests fons i va fer palesa la necessitat de catalogar-los.

²³ Genaro Luis García, Leticia Martín, «Situación de las bibliotecas conventuales y monacales españolas hasta la supresión de las comunidades religiosas», *Documentación de las Ciencias de la Información* 35 (2012), p. 199.

²⁴ Concepción Rodríguez, «Las bibliotecas conventuales desde la biblioteconomía: la antigua biblioteca del convento de La Merced de Barcelona», *Itinerantes. Revista de Historia y Religión* 1 (2011), p. 72.

²⁵ En aquest article ens centram en els llibres ubicats a la biblioteca del convent, tot i que sabem que en la vida conventual eren necessaris altres tipus de llibres, com els llibres d'administració del convent, el qual també disposava d'un arxiu. A l'Arxiu Provincial TOR Espanya, ubicat a la Porciúncula, es conserven diversos llibres del convent de Sant Francesc, especialment d'ús administratiu. Es tracta, sobretot, de diversos llibres de les entrades i les despeses referents als segles XVII, XVIII i XIX. També hi trobam llibres de despeses de la confraria del Cordó dels segles XVII i XVIII, cròniques conventuals, llibres de sermons, de misses o llibres de disposició del convent en els segles XVIII i XIX, entre d'altres. Pel que fa als llibres de sagristia, n'hem trobat una referència a l'inventari del monestir de Sant Francesc fet pels jurats de Mallorca el 18 de febrer de 1549. Vegeu Eusebio Pascual, «Inventario del monestir de st Francesch 1549», *Bolletí de la*

Societat Arqueològica Lul·liana 8 (1900), p. 270-274 i 283-286. En aquest cas, els llibres que es trobaven a la sagristia eren principalment missals, epístoles, evangelis, calendaris, pontificals, breviaris i llibres de misses. També és molt valuosa la col·lecció de 27 cantoralis gregorians dels segles XVIII i XIX del cor de Sant Francesc, els quals varen ser restaurats pel Consell de Mallorca l'any 2006. També tenim un document conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca, amb la signatura C-4353, que conté un repertori dels llibres que es trobaven a l'arxiu del convent i dels papers que fan referència a actes de sepultura o a testaments, entre d'altres qüestions.

²⁶ Gabriel Alou, «Noticias sobre la biblioteca del convento de San Francisco de Palma (siglo XIII)», *Boletín de Historia de la Tercera Orden Franciscana* 3 (1989-90), p. 6.

²⁷ Vegeu Jocelyn N. Hillgarth, *Readers and books in Mallorca*. París: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1991, vol. 1, p. 21. En canvi, sí que es va fer un inventari de la biblioteca dels dominics a instàncies dels jurats l'any 1485.

²⁸ Arxiu del Regne de Mallorca. Fons del clero. Signatura C-3033. El document forma part del *Llibre miscel·lani de documents i notícies*, recollit per Miquel Serra Maura i Bonaventura Serra Ferragut.

²⁹ Biblioteca Pública de Palma. Fons antic Ms. 875.

L'estudi de la informació subministrada per aquests inventaris pot ser útil per a diferents línies d'investigació. Per exemple, es podria analitzar la presència de determinats autors, obres i matèries, els anys de les edicions o l'idioma en el qual estan escrits els llibres. Entre d'altres aspectes, també seria interessant analitzar quins varen ser els autors més llegits o que varen exercir una major influència.³⁰

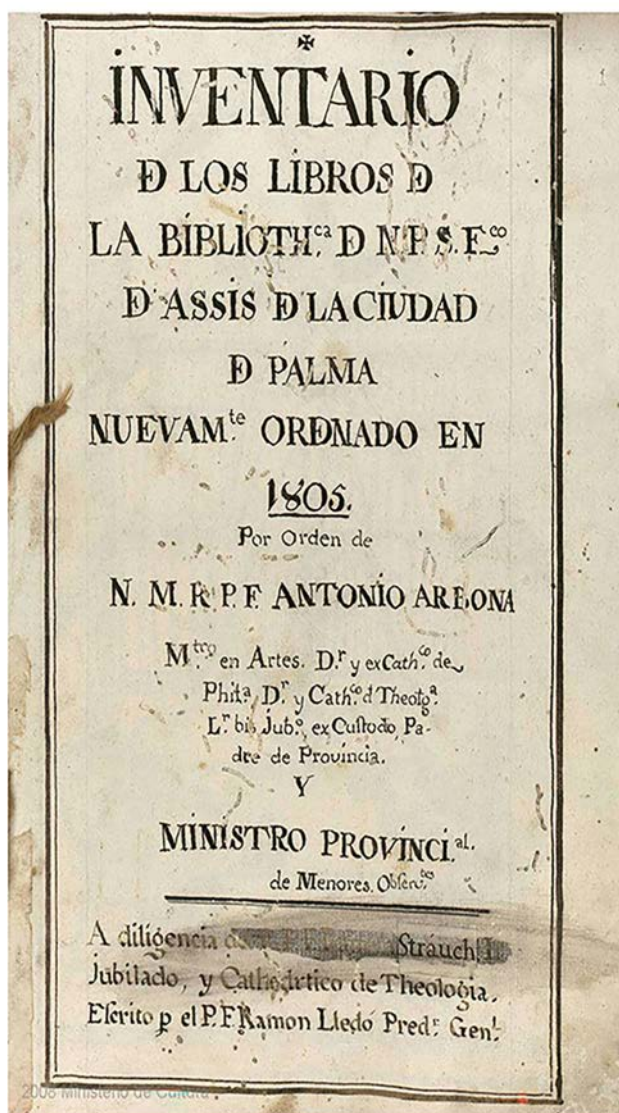


Figura 4. Coberta de l'inventari de l'any 1805
(font: Biblioteca Pública de Mallorca, Ms. 875).]

El volum que conté l'inventari de 1805 es troba en més bon estat que el volum conservat a l'ARM, i les seccions en les quals es troba dividit difereixen un poc. Pel que fa a la descripció dels diferents volums, constatarem que en ambdós inventaris les informacions són bastants vagues i es limiten al títol i a l'autor del volum i deixen de banda informació tan important com l'any d'edició o si es tracta de manuscrits o de llibres impresos. Sí que indiquen, en canvi, si una obra estava dividida en diversos volums.

Pel que fa al contingut, és clar que parlem d'una biblioteca de contingut eminentment religiós i al servei de la comunitat conventual. El catàleg de llibres responia a tres necessitats principals: en primer lloc, part d'aquests volums eren necessaris per a la litúrgia; en segon lloc, hi havia els llibres que els frares usaven per ensenyar a l'escola de gramàtica o l'*studium* i, en darrer lloc, els llibres amb els quals es preparaven la predicació. També servien per adquirir una instrucció personal, ja fos científica o espiritual. Per tant, la biblioteca conventual de Sant Francesc es pot incloure en el grup de biblioteques acadèmiques i d'investigació. Es tractava d'una biblioteca acadèmica perquè servia a la formació dels futurs frares, tant a professors com a alumnes. A la vegada es podia considerar com una biblioteca d'investigació, atès que assegurava la formació permanent que era necessària per exercir l'apostolat.³¹

En els dos inventaris, seguint la classificació aportada per Concepción Rodríguez,³² hi trobam llibres que responen a les funcions següents: llibres amb finalitats apologetiques i propagandístiques, llibres per creure (bíblies, sants pares, teologia, místics i espirituals i filosofia), llibres per convèncer (sermonaris o predicables, místics, història de santuaris, vides de sants de l'orde, vides de sants i vides de venerables), llibres per a la formació de base (història profana, miscel·lània o erudició diversa i filosofia), llibres per a la defensa d'interessos (cànons, lleis i història eclesiàstica) i llibres pròpiament instrumentals (rúbriques i cerimonials, diccionaris i gramàtica).

³⁰ Concepción Rodríguez, «Las bibliotecas conventuales...», *op. cit.*, p. 60.

³¹ *Ibid.*, p. 71.

³² *Ibid.*, p. 70-71.



Figura 5. Fons antic de la biblioteca conventual conservat a l'Arxiu Provincial TOR Espanya (*font*: Joana A. Ordines)



Figura 6. Detall d'alguns dels volums antics (*font*: Joana A. Ordines).

Si ens fixam en l'ordre en què es presenten els llibres a la biblioteca, en ambdós documents veim que la biblioteca de Sant Francesc segueix les seccions típiques en què solien estar classificades les biblioteques de l'època. Les diferents seccions es designaven amb lletres i, dins cada una, s'indicaven els *armarium* on estaven ubicats els llibres. Això no obstant, a l'inventari de l'any 1805 hi ha més seccions que a l'inventari del segle XVIII, i porten un títol que en defineix el contingut. En canvi, a l'inventari del segle XVIII només trobam una lletra encapçalant la llista de llibres. Aquest darrer document consta d'onze seccions. Els llibres, en totes les seccions, es troben distribuïts en cinc *armarium*, tret dels llibres de la secció H, on sols n'hi ha tres. Els llibres s'enumeren, en cada secció, començant de nou pel número 1 cada vegada que es canvia d'*armarium*, dins la mateixa secció temàtica. Les seccions incloses a l'inventari del segle XVIII, amb el nombre de volums que les componen, són les següents:

- Lit. A: inclou llibres d'escriptura sacra i dels sants pares. Entre els títols trobam la Bíblia sacra vulgata, missals romans, sermons diversos i epístoles (772 volums).
- Lit. B: fa referència als intèrprets sagrats i a les exposicions. Entre els llibres inclosos destaca la *Pastoral Seraphica*, de Pedro Núñez, o la *Cuaresma*, de Francisco de Rojas (867 volums).
- Lit. C: s'hi agrupen els textos conciliaris i dogmàtics. En aquesta secció s'inclouen textos sobre la història de l'orde franciscà com *De Origine Seraphicae*, de Franciscus Gonzaga, o els *Annales Minorum*, de Lucas Vaddingo (494 volums).
- Lit. D: formada per llibres catequètics, rituals i sobre el ministeri eclesiàstic (464 volums).
- Lit. E: conté els llibres de filosofia (133 volums).
- Lit. F: dedicada a la teologia moral, com l'*Opera Moralia*, tom I, de Martinus Bonacina (247 volums).
- Lit. G: constituïda pels llibres de lleis canòniques, com per exemple els butllaris (221 volums).
- Lit. H: tracta de lleis imperials, és el cas del *Codex Justiniani* (133 volums).
- Lit. I: inclou llibres espirituals, com l'obra de Francisco de Ossuna titulada *Abecedario espiritual* (303 volums).
- Lit. K: conformada per llibres dedicats a la ciència (209 volums).
- Lit. L: amb la lletra L es designava un apartat destinat a guardar els llibres duplicats (505 volums).

Així, la suma dels volums de totes les seccions anteriors fa un total de 4.348. Parlem d'una xifra important de llibres, que eren els que contenia la biblioteca al segle XVIII. Recordem que és un segle d'esplendor de l'orde. És en aquesta època en què al convent de Palma visqué i estudià fra Juníper Serra, que posteriorment ocupà el càrrec de bibliotecari i més endavant va exercir de professor abans de partir cap a les missions americanes.

Respecte a l'inventari redactat a principis del segle XIX, cal dir que presenta dues seccions més que el del segle XVIII i, en aquest cas, cada secció porta un títol que n'indica exactament la temàtica. Els llibres, en cada una d'aquestes seccions, es presenten distribuïts en cinc *armarium*, excepte els classificats amb la lletra O, en un *armarium* únic, i amb la R, que en té sis. Tal com succeïa a l'inventari anterior, els llibres s'enumeren, en cada secció, començant de nou pel número 1 cada vegada que es canvia d'*armarium*, dins la mateixa secció temàtica. Les tretze seccions amb el nombre de volums que contenia cada una són les següents:

- Lit A: S. S. Patres & expositivi (652 volums).
- Lit O: Libri Cereemoniales (42 volums).
- Lit a: Libri Mistici (325 volums).
- Lit B: Lib Predicabiles (1016 volums).
- Lit C: Libri Historial. Primo ecclesiastici (425 volums).
- Lit. C: Lib. Misellanei & historici profani fecuntur (192 volums).
- Lit D: Utriusque Juris & Morales (971 volums).

- Lit E: Historiae & Monumenta Ordini (121 volums).
- Lit F: Theologici (683 volums).
- Lit G: Lib. Philosophi (242 volums).
- Lit H: Lib. Humanitatum (206 volums).
- Lit R: Bibliotheca B. Raymundi (276 volums).
- Lit L: Libri multiplicati (127 volums).

En total, el 1805, la biblioteca dels franciscans estava formada per 5.278 volums. Si contrastam aquesta xifra amb la que aporta l'inventari del segle XVIII, constatem com el fons de la biblioteca conventual havia augmentat en menys d'un segle en quasi uns 1.000 volums.

Aquest inventari presenta la novetat d'incloure una secció dedicada a la Biblioteca de Ramon Llull.³³ Es constata així la tasca fonamental dels franciscans per afavorir el culte lul·lià, que quedà reflectida en el fons de la biblioteca conventual. Està documentat que, l'any 1715,³⁴ els franciscans custodiaven un bon nombre de manuscrits de Ramon Llull, que avui es troben majoritàriament a la Biblioteca Pública de Mallorca. Una notícia de 1813³⁵ ens informa que el pare Antoni Tomàs, lector jubilat, custodi, provincial de la província de Mallorca i doctor en Teologia, disposa que en la biblioteca de Sant Francesc hi hagi una biblioteca lul·liana que ell mateix s'encarregaria d'adquirir. La majoria dels manuscrits lul·lians conservats a la Biblioteca Pública de Mallorca provenen de l'antiga biblioteca del convent de Sant Francesc. Sembla que la formació d'aquesta biblioteca lul·liana tengué lloc al segle XVII. El primer catàleg que coneixem és de 1715.³⁶ Aquest catàleg va ser

escrit pel pare Rafael Barceló (1717), religiós del mateix convent.³⁷ No sols constava de llibres d'autoria de Ramon Llull, sinó que aquesta col·lecció també incloïa papers diversos sobre la figura de Llull i també les *Disertaciones* del pare Custurer.³⁸

La figura de Ramon Llull³⁹ es troba vinculada per sempre als franciscans de Mallorca, atès que a l'església conventual de l'orde de Palma es cus-

³⁷ *Ibid.*, p. 100. Aquest catàleg descriu detalladament totes les obres, indica si són manuscrits o impresos, n'especifica la mida, la numeració i la matèria usada, paper o pergamí.

³⁸ Jaume Custurer (1657-1715) va ser un teòleg i historiador jesuïta que arribà a ser catedràtic de Teologia de la Universitat de Mallorca, la qual li encomanà la defensa de Llull contra les campanyes antilul·listes (1699), per la qual cosa escriví una obra, publicada per la mateixa universitat, titulada *Disertaciones históricas del culto inmemorial del B. Raymundo Lulio, Dr. Iluminado y mártir, y de la inmunidad de censuras, que goza su doctrina*. Mallorca: Miguel Capó, 1700.

³⁹ La família de Llull, provinent de Barcelona, arribà a Mallorca amb la conquesta de l'illa el 1229. El pare del beat, que havia acompanyat Jaume I d'Aragó, rebé a canvi dels seus serveis diverses propietats a l'illa. Els Llull s'establiren de manera definitiva a Palma, on va néixer Ramon l'any 1232. La seva vida, fins als trenta anys, roman força indocumentada. Se sap que l'any 1257 celebrà les núpcies amb Blanca Picany, amb la qual tingué dos fills. A partir d'aquí coneixem un poc més de la seva biografia gràcies al relat de la *Vida coetània*, la biografia autoritzada. Quan tenia uns trenta anys, Llull experimentà, en un curt període de temps, cinc visions del crucificat i, arran d'aquesta profunda experiència religiosa, decidí fer un canvi radical de vida per dedicar els seus serveis a Jesús. La figura de Llull i la seva obra han estat estudiades des de diferents disciplines i hi ha una extensa bibliografia específica, la qual, per qüestions d'espai, no podem enumerar. En destaquen les nombroses obres del lul·lista Anthony Bonner, director també de la «Base de dades Ramon Llull» de la Universitat de Barcelona. En línia: <https://www.ub.edu/llulldb> (4 de setembre de 2022). També a la Universitat de les Illes Balears trobam la Càtedra Ramon Llull, dedicada a la promoció, la divulgació i la investigació dels estudis relacionats amb la seva figura. Per a una aproximació més general a l'obra i la figura del beat, vegeu Martí de Riquer et al., *Història de la Literatura Catalana*. Barcelona: Ariel, 1993, vol. 1, i Autors Diversos, *Història de les illes Balears*. Barcelona: Edicions 62, 2004. Fa alguns anys, la Fundació la Caixa va dedicar una exposició monogràfica a Ramon Llull, de la qual edità un catàleg que va incloure les aportacions de les darres investigacions: *Ramon Llull. Història, pensament i llegenda*. Barcelona: Fundació la Caixa, Barcelona, 2008. Una de les contribucions més recents sobre la figura de Llull ha estat en el camp de la iconografia. Es tracta de la tesi doctoral de Miquela Sacarès, *Vivat Ars Lulliana. Ramon Llull i la seva iconografia*. Palma: J. J. de Olañeta, Editor, 2016.

³³ En aquest inventari constatem que el fons lul·lià no havia augmentat gaire des de l'any 1715.

³⁴ Jocelyn N. Hillgarth, *Readers and books...*, op. cit., p. 19.

³⁵ Juan Llabrés, Juan Pou Muntaner, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca: siglo XIX [recurs electrònic]*, Societat Arqueològica Lul·liana, 2012, p. 400.

³⁶ Vegeu Jesús García, Jocelyn N. Hillgarth, Lorenzo Pérez, «Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma», *Separata d'Analecta Sacra Tarraconensia* 36 (1965), p. 99.

todien les seves despulles.⁴⁰ Aquesta relació, emperò, començà molt abans, amb la conversió de Llull, quan decideix abandonar-ho tot per tal de dedicar-se a l'apostolat, l'estudi i la pregària. Tot i ésser enterrat a l'església dels franciscans i vestir en la majoria de les representacions l'hàbit franciscà, no se sap amb certesa si Llull l'arribà a rebre mai. El culte a Llull no va estar exempt de polèmica. Ja en vida del beat començà una divisió entre els lul·listes i els antilul·listes. Els primers, dedicats a la divulgació de les obres i la doctrina de Ramon Llull, conformaren un corrent de pensament inspirat en aquesta doctrina que s'estengué aviat pel continent europeu. A partir de la mort del beat, el culte religiós a Llull s'estengué ràpidament. Els franciscans n'eren els abanderats⁴¹ i tenien el suport de la immensa majoria del poble mallorquí i de les institucions polítiques i eclesiàstiques, que també estaven a favor del culte al beat. Poc després sorgí una minoria antilul·liana, encapçalada pels dominics, que pretenia desprestigiar el llegat lul·lià. Aquestes dues faccions conviuriu fins al segle XVIII, en què el culte a Ramon Llull va trobar una forta oposició. El segle anterior⁴² va ser el segle d'esplendor del culte al beat. És quan es va produir una proliferació de representacions seves en esglésies i convents. El segle XVIII es va aguditzar la tensió entre els dos bàndols. Cal recordar que també durant aquests segles es produïa el debat de la Immaculada Concepció de Maria

entre aquests mateixos partits.⁴³ Aquesta tensió quedaria patent en un fet destacat i d'importants conseqüències que va ser el que es va derivar de la celebració l'any 1750 del tedèum a la Verge i a Ramon Llull a l'església dels franciscans per donar gràcies per la pluja que alleujà la sequera que patia llavors l'illa de Mallorca.⁴⁴ Els dominics de Palma, tot i haver-hi estat convidats, varen negar-se a assistir a l'acte, fet que va ser considerat un greuge a les institucions i que provocà l'aïllament de la comunitat dominicana de Palma en diverses àrees socials.

Per concloure, és necessari recordar que, malauradament, arran de la desamortització de Mendizábal, la major part del fons de la biblioteca conventual de Sant Francesc de Palma es va dispersar i una part dels llibres passaren a mans de particulars i d'altres acabaren en els catàlegs de les biblioteques públiques, mentre que la resta els varen poder conservar els franciscans a les seves mans.⁴⁵ Aquest fet ha contribuït al desconeixement d'aquest patrimoni i ha dificultat el fet de poder tenir una fotografia precisa de la que va ser, sens dubte, una de les biblioteques conventuals més importants de Mallorca.

⁴⁰ Per aprofundir més en la relació del beat amb els franciscans de Palma, vegeu Salvador Cabot, *Inicis del convent de Sant Francesc i relacions de Ramon Llull amb els franciscans*. Palma: Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, 2008.

⁴¹ Al convent de Palma, durant el segle XVII, diferents franciscans varen ser professors de lul·lisme. De fet, el 1600 es fundà una càtedra lul·liana en el convent de Palma i, l'any 1688, ja n'hi havia tres.

⁴² A principis de segle, bisbe, jurats i capítol catedralici decidiren l'inici d'un procés diocesà que legitimàs el culte a Llull per demostrar a Roma que, a Mallorca, era ben antic. Aquest va ser el Primer Procés Diocesà. El 1610 es crea la Causa Pia Lul·liana, institució que tenia la missió de recopilar tot material escrit i iconogràfic que donàs suport a la justificació del culte i aconseguir l'esperada canonització.

⁴³ Miquel Ferrer, «Culte a Ramon Llull: Discòrdies i controvèrsies», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 41 (2001), p. 65-89, p. 72. La concessió del papa del patronat de la Puríssima Concepció de Maria per a tot Espanya encengué els ànims, ja que els franciscans observants se n'alegraren molt i decidiren celebrar una doble commemoració: l'esmentat patronatge i la figura de Llull, gran defensor de la Immaculada Concepció de Maria.

⁴⁴ A causa de la sequera que Mallorca patia a finals de 1749 l'Ajuntament de Palma va decidir fer una novena a la Immaculada i a Ramon Llull per demanar pluja, que es començà a celebrar el 14 de gener a la capella de Nostra Senyora de la Consolació de l'església dels franciscans de Palma. Quatre dies després, la comunitat franciscana va sortir en processó i, en aquell moment, va començar a ploure amb intensitat, fet que va ser atribuït a la intercessió de la Verge i el beat, per la qual cosa l'Ajuntament decidí celebrar un tedèum a l'església de Sant Francesc dia 24 de gener, al qual, entre d'altres, varen convidar tots els convents de religiosos. Llorenç Pérez Martínez, «Un capítol sobre el lulismo mallorquí el *Tè Deum* de 1750», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 45 (1989), p. 333-341 i 333-334.

⁴⁵ Pel que fa als llibres de la biblioteca lul·liana, tenim notícies més precises sobre on anaren a parar alguns d'aquests volums. Diversos manuscrits passaren a l'estranger, tant a la

Conclusió

El convent de Sant Francesc de Palma, com a principal fundació dels franciscans de les Illes Balears, va aconseguir reunir un fons important de llibres per a la seva biblioteca, tant pel nombre de volums com per les obres que el conformaven. Aquest fons es va començar a recopilar durant l'edat mitjana, quan es va produir la primera fundació dels franciscans a Palma. Desgraciadament, no es conserva cap inventari d'aquesta primera època. La biblioteca inicial s'anà enriquint al llarg dels segles en funció de les necessitats de la comunitat. Aquestes necessitats eren sobretot, d'una banda, la predicació i, de l'altra, la for-

mació, tant del professorat com de l'alumnat de l'escola de gramàtica o de l'estudi de teologia. El primer inventari conservat data del segle XVIII. Mitjançant l'anàlisi d'aquest inventari, i d'un inventari posterior, de l'any 1805, podem afirmar que el contingut de la biblioteca del convent de Sant Francesc d'Assís de Palma no degué ser gaire diferent del contingut de les biblioteques d'altres estudis importants de la província d'Aragó. Una peculiaritat, però, de la biblioteca dels franciscans de Palma va ser la preocupació per formar una secció dedicada a Ramon Llull, que estava integrada tant per obres de Ramon Llull com per altres de lul·listes destacats i papers diversos que tractaven de la figura del beat.

Biblioteca Nacional de París com a la Biblioteca Universitària de Halle. Altres manuscrits passaren a mans de particulars a Mallorca. Però la major part entrà a l'Institut Balear, a Montision, juntament amb fons provinents d'altres biblioteques conventuals. La biblioteca de l'Institut és la que posteriorment s'anomenà Biblioteca Provincial i actualment Biblioteca Pública. Vegeu Jesús García, Jocelyn N. Hillgarth, Lorenzo Pérez, «Manuscritos lulianos de ...», *op. cit.*, p. 102. També a la biblioteca Bartomeu March es troben lligalls importants provinents de la biblioteca i l'arxiu dels franciscans i que, majoritàriament, tracten sobre el lul·lisme mallorquí i la persecució del culte al beat durant el segle XVIII. Per a una informació més detallada, vegeu Lorenzo Pérez Martínez, *Els fons manuscrits lul·lians de Mallorca: fons lul·lians a biblioteques espanyoles*. Barcelona: Universitat de Barcelona; Palma: Universitat de les Illes Balears, Servei de Publicacions i Intercanvi Científic, 2004.